

Machteloos hoopvol

Jurjen Beumerlezing 2026 – door Stevo Akkerman

Het verzoek om de Jurjen Beumer-lezing te houden, bracht mij terug naar lang geleden. Ik herinnerde mij zijn naam uit mijn studententijd, toen ik nog met enig succes kon proberen mijn haar lang te dragen. Ik verkeerde in een rechts-evangelische omgeving, maar droeg tuinbroeken en liep rond met een linnen tasje tegen kernwapens.

Het was de tijd waarin een boek verscheen onder de titel: 'Vroom en radicaal'. Geschreven door Jurjen Beumer, predikant bij een basisbeweging, en Evert van de Poll, de evangelicale hoofdredacteur van het blad Reveil, waar ik stage had gelopen.

De naam 'Beumer' zei me dus wel iets. En toen ik in het gedenkboek over hem - uit 2013 - las dat hij in zijn beginjaren in tuinbroek preekte, begreep ik waarom ik vanavond hier moest zijn. Wel een waarschuwing vooraf: ik ben niet zo vroom meer en ook niet radicaal, ik geloof in de twijfel en hanteer in mijn werk als motto de keiharde nuance en het onverbiddelijke enerzijds-anderzijds.

Ik wil beginnen met een citaat uit de jaren dertig. Uit het beroemde boek *In de schaduwen van morgen* van de historicus Johan Huizinga. "Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het", schreef hij in zijn openingszin. En hij vervolgde met een aanklacht tegen de 'waaninnige zelfverheffing' van het 'ultra-nationalisme' van zijn dagen - met name dat van Duitsland. Daarmee werd de waarheid 'dat de mensch in den kosmos streeft naar harmonie en niet naar disharmonie' op zijn kop gezet en 'den oorlog als normalen staat gehuldigd'.

Huizinga schreef dit in 1935, hij kan onmogelijk hebben vermoed hoe erg het zou worden, maar hij zag als geen ander welk gevaar er school in het nationaal-socialisme. Twee jaar eerder had hij als hoogleraar in Leiden een Duitse collega verzocht een conferentie te verlaten vanwege diens antisemitisme - en hij zal ongewijfeld versleten zijn voor een scherpstlijper en een onheilsprofeet, al te pessimistisch.

Maar Huizinga had wel gelijk, en ik citeer hem, omdat er ook nu stemmen zijn die helaas gelijk hebben gekregen: wie tien jaar geleden waarschuwde dat de

wereldorde die sinds de Tweede Wereldoorlog bestond, dreigde te imploderen, heeft het bij het rechte eind gehad. Het gebouw van de universele rechten van de mens en het internationale recht stáát niet alleen op instorten, maar ís al half ingestort.

Het is waar: tussen 1945 en 1989 woedde de Koude Oorlog. Zo paradijselijk was het gebouw niet waar we in woonden. Maar toch was dat grotendeels een gestolde toestand, de chaos die we nu beleven is gevaarlijker. Atoomwapens zijn verder verspreid, in meer landen, gevaarlijker landen. De grootmachten zijn grillig, de wereld multipolair. Er heerst oorlog, de democratie verliest terrein, het hele idee van mensenrechten raakt in diskrediet. Ook bij ons.

Niet te lang stilstaan bij de platte Nederlandse politiek van de afgelopen jaren. Maar voordat de boel onder Schoof klapte, hadden we hier dus drie coalitiepartijen die om het hardst riepen dat ze een tien-punten-plan van Wilders tegen asiel met alle genoegen zouden steunen. Als zijn minister nu eindelijk maar eens met wetsvoorstellen kwam. De oogst van deze normalisatie van haat hebben we gezien op het Malieveld, in Loosdrecht, in Engelen. Geweld tegen asielzoekers en tegen wie het voor hen opnemen.

Er heerst onvrede, er is een zondebok, en alom klinkt de boodschap dat het hele land - de beschaving zelfs - aan de rand van de ondergang staat. De anderen zijn daarvan de oorzaak: vreemdelingen, woke-figuren, de Europese Unie, moslims, boeren, het neo-liberalisme, de populistten.

Iedereen wijst een andere kant op, maar gemeenschappelijk is het angstige gevoel, in eigen land en daarbuiten, dat we steeds minder toekomst hebben. En de aanzwellende klimaatcrisis versterkt dat nog eens. We dreigen terecht te komen in een ondergangsstemming, die vervolgens de ondergang dichterbij brengt.

“Zoals we altijd naar de toekomst kijken door de bril van het heden, zo wordt onze kijk op het heden vaak bepaalt door het soort toekomst dat we verwachten”, schreef de Britse politicoloog Jonathan White.

Hoe minder toekomst we zien, hoe meer de democratie en vrijheid onder druk komt te staan, daar komt het op neer. *“Vooral het gevoel van een onafwendbaar einde maakt de wereld van vandaag zo instabiel”,* stelt White.

Het sentiment is dat er nú iets moet gebeuren, anders is het te laat. Het geduld van de burgers dreigt te verdampen, politici reageren door driftig oplossingen te beloven, liefst nog voor morgenmiddag. Het onvermijdelijke gevolg is teleurstelling - de grote bestaansbedreigende gevaren laten zich niet zomaar verjagen. En die teleurstelling ondermijnt de toestand nog verder. Dan kan alleen de volgende sterke leider ons nog redden.

Het opmerkelijke is: terwijl de ondergangsklokken beieren, gonst het toch ook van de hoop. Misschien omdat we geen andere keuze hebben, soms wordt zelfs gesproken over een 'plicht' tot hoop, of zelfs tot optimisme.

Joke Hermesen verzamelde vorig jaar haar essays onder de titel *Tijd is hoop*, met een belangrijke rol voor de filosoof Ernst Bloch, die kort na de Tweede Wereldoorlog zijn boek *Das Prinzip Hoffnung* publiceerde - duizend pagina's dik. De aanhef klinkt alsof die voor vandaag bedoeld is:

"Wie zijn we? Waar komen we vandaan? Waar gaan we heen? Wat verwachten we? Wat staat ons te wachten? Veel mensen zijn in de war. De bodem onder hun voeten beeft en ze weten niet waarom of waardoor."

Tegen deze achtergrond was het noodzakelijk 'opnieuw te leren hopen', aldus Bloch, en niet te blijven hangen bij hoe de dingen nu eenmaal zijn. We zijn geneigd onze verwachtingen te baseren op onze ervaringen - terwijl we onmogelijk kunnen weten hoe de wereld er over vijftig jaar uitziet. Als de toekomst principieel open is - want nog niet ingevuld - dan moeten we het onmogelijke durven denken.

Voor wie dat utopisch klinkt: dat klopt wel enigszins. En ik erken: een utopie kan gevaarlijk zijn. Als de realiteit niet meewerkt, willen utopisten nog weleens naar geweld grijpen om hun droom toch bewaarheid te zien. Maar dat is niet wat Bloch bedoelt, hij wil geen visioen van perfectie doordrukken, maar juist het besef levend houden dat er in ons bestaan altijd iets ontbreekt. 'Etwas fehlt'. Het menselijk tekort. Theologisch: de zonde.

Dit besef moet blijven knagen, zodat we ons er niet bij neerleggen, we moeten blijven reiken naar wat onszelf en de wereld goed doet, ook als we blijven struikelen. Er is, schrijft Bloch, 'geen ingang in het paradijs zonder de schaduw van de teloorgang'.

Toch nog iets meer over die schaduw. In het voorjaar van 2025 werd in Gaza bij een Israëliisch bombardement de hulpverlener Dorgham Quaraiqi gedood, 28-jaar oud. Quaraiqi werkte voor de stichting Hope for Gaza, hij verlichtte het leven van getraumatiseerde kinderen. Hij trok met zwembadjes langs vluchtelingenkampen, organiseerde een rondreizende bioscoop.

De dag voor zijn dood had een collega van Quariaigi samen met kinderen een wandschildering gemaakt, met als thema: hoop. En nu wilde deze collega, zo berichtte Trouw, die schilderijen oververven. "Want hoop heeft hij niet meer." Niemand zal in deze situatie iets durven zeggen over de 'plicht tot optimisme'. Tegelijkertijd is duidelijk dat Quaraïqi iets had dat hem in staat stelde zinvol te leven in een wereld zonder perspectief. Wat zou dat 'iets' kunnen zijn?

Die vraag brengt me bij Vaclav Havel, de Tsjechische dissident die na de val van het communisme president werd. Ik was in het begin van de jaren negentig correspondent in Praag, dat heeft me gevormd en het denken van Havel begeleidt me nog steeds.

Een van zijn analyserende boeken heeft als titel 'Poging om in de waarheid te leven', ook wel vertaald als 'De macht der machtelozen' - wat dichterbij het origineel ligt. In dit essay laat hij zien hoe het individu, ook in een totalitair systeem, zeggenschap heeft over zijn eigen binnenste. Het systeem draait op leugens, en straft wie daarin niet meegaat, maar mensen kunnen nog steeds weten wat goed en kwaad is en zich daar in hun eigen leven door laten leiden. Niet in de illusie dat daardoor de onderdrukking stopt - in dat opzicht zijn ze machteloos - maar in het vertrouwen dat ze zin geven aan hun eigen bestaan. Havel verbindt dit aan de hoop - het zijn bekende woorden geworden, vooral in de vorm van een gedicht. Dat is een verbastering waar echte Havelianen erg boos over zijn; in werkelijkheid was het geen gedicht, maar een fragment uit een schriftelijk interview met een naar Duitsland uitgeweken Tsjechische journalist. Het verscheen in 1985 in boekvorm, dus bedenk: dit was vier jaar voor 1989. Niemand, ook Havel niet, kon op dat moment voorzien dat het communisme zo spectaculair in elkaar zou storten. En in de hopeloze situatie van 1985 zegt hij dan:

"Hoop is oriëntering van de geest die boven de concrete wereld uitstijgt en ergens in de verte verankerd is, achter haar grenzen. Als puur afgeleide van iets uit het hier en nu, van bepaalde ontwikkelingen in de wereld of van gunstige voortekenen lijkt de hoop mij gewoon niet verklaarbaar."

-Het gaat bij hoop niet om onze wil om ons te zetten voor dingen die tot succes leiden, maar om 'ons vermogen ons voor iets in te zetten omdat het goed is'.

"Hoe ongunstiger de situatie waarin onze hoop overeind blijft, des te intenser is deze hoop. Hoop is niet hetzelfde als optimisme. Het is niet de overtuiging

dat iets goed afloopt, maar de zekerheid dat iets zin heeft – ongeacht hoe het afloopt. (...)”

“Deze hoop is het ook die ons de kracht geeft te leven en het steeds opnieuw te proberen, ook al zijn de uiterlijke omstandigheden zo uitzichtloos als hier te lande.”

Ik noem dit het zinnige van de hoop - het goede zoeken.

Ik vind dat zelf wel wat zwaar klinken, vooral omdat ik weet dat ik er niet veel van bak en ook niet altijd zin in heb. Maar misschien is dat mijn al te gereformeerde jeugd. Wij waren niet alleen geneigd tot alle kwaad, maar ook nog eens niet in staat tot enig goed.

Bij dat calvinisme zal ik het niet meer zoeken - en gelukkig zijn er denkrichtingen die wat meer moed geven. Zo voel ik me aangesproken door de Frans-joodse denker Emmanuel Levinas, wiens filosofie draaide om ‘het appèl van het gelaat van de ander’.

Ik geef toe, dat klinkt nogal zwaar, en tegelijkertijd een zoetsappig: je hele leven ten dienste van de ander, wie doet dat, wie redt dat? Ik niet.

Maar een Levinas-kenner vertelde me dat het helemaal niet zwaar is: je moet ook genieten, goed voor jezelf zorgen. Bovendien: dat de ander altijd een appèl op je doet is de ene helft van het verhaal, de andere helft is dat het aan jou is om te antwoorden.

Denk aan wat er gebeurt als je bij de ingang van de supermarkt iemand ontwaart met de Straatkrant. Je kunt hem/haar niet níet zien. Direct zijn er dilemma's: wel/geen oogcontact, groet, aankoop. Daar ben je vrij in, misschien heb je wel heel goede redenen om dat krantje niet te kopen. Maar het is onmogelijk het appèl van de ander niet te ondergaan.

Als ik me niet vergis is dat precies wat Stem in de Stad belichaamt: het niet achteloos aan de ander voorbijgaan.

Sommigen zien achter de ander van Levinas de Ander met een hoofdletter - God zelf. Ik weet niet of die twee zo gemakkelijk van elkaar te scheiden zijn. Persoonlijk ben ik geneigd te denken dat wij God sowieso alleen kunnen ontmoeten via de ander. Of zelfs het andere, alles wat ons overstijgt, zoals we soms ervaren in de natuur, de muziek, het zwijgen.

In zijn boek *‘Reikhalzend’* wijdde Jurjen Beumer een tastend en doorvoeld hoofdstuk aan Abel Herzberg, de schrijver en rechtsgeleerde die het

concentratiekamp Bergen-Belsen overleefde. Via de hoofdpersoon van zijn boek *'Drie rode rozen'* roept Herzberg God ter verantwoording voor de verschrikking van de Shoa. Als een eigentijdse Job. Is God de grote regisseur van alles wat op aarde gebeurt, dan moet hij aangeklaagd worden. Maar uiteindelijk - ik vat het hier nogal ruw samen - slaat Herzberg een andere richting in. Hij lokaliseert het goddelijke *in* de mens, en daarmee de verantwoordelijkheid *bij* de mens. Ik citeer: *"God heeft de levensadem in de mens geblazen en is daarmee tot een menselijk bestanddeel geworden. Dit bestanddeel in de mensheid heeft zij verwaarloosd. Dat hoort de inhoud van onze klacht te zijn."*

Zo komen we langzamerhand bij een paar begrippen die met elkaar te maken hebben: de hoop, het goede, en de ander. En de hoop is misschien wel het geloof dat God het meeste liefheeft, zegt het gedicht 'Het kleine meisje hoop' van de Franse schrijver Charles Péguy. Een schrijver die zich bewoog tussen socialisme en katholicisme en in 1914 sneuvelde bij de slag om de Marne.

Een paar regels uit dat gedicht:

Geloof, dat verwondert me niet.

Liefde, dat is geen wonder.

Maar de hoop, dat is haast niet geloven.

Ikzelf, zegt God, ik ben ervan ondersteboven.

Wat uit deze woorden voortvloeit, is geen systeem, geen dogma, geen norm, maar een oriëntatie. In de wetenschap dat je ook vaak mis zult grijpen.

Het tragische erkennen: er kleeft altijd iets onvolkomens aan ons streven. En iets heel hard willen, is daarvoor geen oplossing.

- Je zou iedereen willen opvangen, gaat niet. Criteria, en dan wordt het grijs en bega je fouten: je zult sommige mensen ten onrechte binnenlaten, anderen ten onrechte afwijzen. Wat iets anders is dan willens en wetens grenzen sluiten, dat is bewust immoreel handelen.

- Je zou pacifistisch willen zijn, bijv inzake Oekraïne, maar zoals Amos Oz eens tegen mij zei: *pacifisten hebben de concentratiekampen niet bevrijd.*

Wij leven niet in paradijs, we houden geen schone handen.

Precies dat ontkennen de populistten, de religieuze (met God komt alles goed) en de niet-religieuze (sluit de grenzen, geef ons de gulden terug, en de problemen zijn voorbij).

Maar de problemen zijn nooit voorbij.

Gered zijn, denken dat je er bent, dat je het goede hebt gegrepen - dan ontglipt het je juist. Giet het in dogma's en regels, en het goede raakt verstard.

Dit raakt aan spanning waar kerken tegen aanlopen: de utopie van het Koninkrijk der hemelen, het verkondigen daarvan, profetisch willen spreken. En tegelijkertijd de erkenning dat dit het paradijs niet is, en dat wij geen engelen zijn. Alles wat we in de ander afkeuren - hoe terecht ook - huist in potentie ook in onszelf.

We leven een bestaan met barsten - maar niet zonder licht. God stopte volgens de joodse mystiek voorafgaand aan de schepping zijn licht in tien grote vazen. Maar omdat een vaas het licht van God onmogelijk kan vasthouden, knalden ze uit elkaar. Zo vloog het licht samen met de scherven het universum in. Dat is de gebrokenheid waarin we leven, die gebarsten vazen. Natuurlijk zien we regelmatig flarden licht, maar de splinters vliegen ons ook om de oren. Iemand zei me eens: die splinters dragen het licht met zich mee.

Kunnen licht en duister samenvallen? Dat is niet goed uitgedrukt, denk ik. Het gaat hier tenslotte om tegengestelden. Maar hoe dan de verhouding tussen die twee in woorden te vangen? Ik geloof dat we daarvan iets kunnen opvangen bij Etty Hillesum, die in onze dagen een hernieuwde zeggingskracht heeft gekregen. Etty Hillesum had de gave het leven te omarmen terwijl ze de dood in de ogen keek – ze stierf in 1943, 29 jaar oud, in Auschwitz. Woorden als geloof, hoop en liefde hadden voor haar betekenis in een wereld vol ongeloof, wanhoop en haat. Dat maakt, om het zacht uit te drukken, nieuwsgierig. Hoe deed ze dat? En dan komt God in beeld, maar op volstrekt onbekommerde en onorthodoxe wijze.

“Waarom heb je me niet tot een dichter gemaakt, mijn God?” schrijft ze in september 1942 in haar dagboek. Om te antwoorden: *“Je hebt me wel tot een dichter gemaakt en ik zal geduldig wachten tot de woorden in me gegroeid zijn die kunnen getuigen van alles waarvan ik meen dat ik moet getuigen, mijn God: dat het goed en mooi is in jouw wereld te leven, ondanks alles wat wij mensen elkaar aandoen.”*

Ze heeft dan al in Westerbork gezeten, ze is even terug in Amsterdam, maar ze zal weer terugkeren naar het kamp, dat weet ze. En dan schrijft ze: *“Er is zo’n volmaakt en volkomen geluk in me, mijn God. Hiermee is misschien het meest volkomen uitgedrukt mijn levensgevoel: ik rust in mijzelf. En dat mijzelf, dat allerdiepste en allerrijkste in mij waarin ik rust, dat noem ik ‘God’.”*

Ik citeer het met een zekere terughoudendheid, omdat ik niet wil suggereren dat in deze woorden een methode verborgen ligt, een handleiding om het tekort, het lijden en het donker in ons eigen leven het hoofd te bieden. Het is eerder een geheim dan een methode. Het geheim van het tekort als bron van verlangen. Ik zeg niet dat ik dat begrijp, maar als ik Etty Hillesum lees, weet ik dat zij meer begreep dan ik. *“Het is overal helemaal goed. En tegelijkertijd helemaal slecht. Die twee houden elkaar in evenwicht, overal en altijd. Ik heb nooit het gevoel dat ik ergens het beste van maken moet, alles is altijd helemaal goed zoals het is.”*

Eindig ik met een gedicht van Adam Zagajewski, Pool, geboren in Lviv, Oekraïne, opgegroeid op de ruïnes van Warschau, overleden in 2021. *‘Probeer de verminkte wereld te bezingen’*, luidt de titel. Direct na 9/11 werd het paginagroot afgedrukt in *The New Yorker*. Ik hoor in zijn woorden de echo van Prediker: er is een tijd om te rouwen, en een tijd om te dansen.

*Probeer de verminkte wereld te bezingen.
Denk weer aan de lange junidagen,
aan de rozijnen, de druppels van rosé.
Aan de distels die de verlaten erven
van ontheemden stelselmatig overwoekerden.*

*Je moet de verminkte wereld bezingen.
Je hebt sierlijke zeiljachten en schepen gezien;
een ervan had een lange reis voor de boeg,
een ander wachtte slechts het zoute niets.*

*Je hebt vluchtelingen gezien die nergens heen gingen,
beulen gehoord die een lied van vreugde zongen.
Je moet de verminkte wereld bezingen.
Denk aan de momenten waarop jullie samen
in de witte kamer waren en de vitrage bewoog.
Keer terug naar dat concert, toen de muziek losbrak.*

*In de herfst verzamelde je eikels in het park
en de bladeren wervelden boven de littekens
van de aarde. Bezing de verminkte wereld
en het grijze veertje, dat een lijster heeft verloren,
en het zachte licht dat dwaalt en verdwijnt
en steeds terugkomt.*